

İBN-İ HALDUN VE KAMU MALİYESİ

Yrd. Doç. Dr. Altuğ Murat Köktaş*

Arş. Gör. Ali Gökhan Gölçek**,

Özet: 14. yüzyılda Kuzey Afrika'da yaşamış olan İbn-i Haldun, İslam-Arap düşünürlerinin en önemlilerindedir. Düşünsel ve bilimsel dünyası ile çağının çok ötesinde yer alan İbn-i Haldun yazmış olduğu Mukaddime adlı eserinde, İslam coğrafyası bağlamında devlet yönetimleri, toplumsal yapıları, siyasi ve ekonomik ilişkileri; tarihçi ve felsefeci bir perspektifle ele almaktadır. Eserinde toplumsal olayların tarihten bağımsız yorumlanamayacağını ve aslında geçmiş ile geleceğin suyun suya benzediğinden daha çok benzediğini vurgular. Söyledikleri ve düşündükleriyle, kendisinden sonra gelen düşünürleri etkilemeyi başarmış olan Haldun, günümüzde hala önemini korumaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, İbn-i Haldun'un Mukaddime adlı eserinde kamu maliyesiyle ilgili görüşlerini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Haldun, Mukaddime, Kamu Maliyesi

Ibn Khaldun and Public Finance

Abstract: As one of most important Islam-Arab philosophers, Ibn Khaldun lived in 14th century in North Africa. While his philosophical and scientific understanding reaches beyond the time he was live in, in his masterpiece Mukaddime, he is dealing with governmental systems, social structures, political and economic relations in Islamic states with his historian and philosopher perspective. In his work he stresses the impossibility of interpreting social situations without a relevant understanding of history and the crystal clear similarity of the concepts of past and future. While many past philosophers are influenced by his sayings and thoughts, he still preserves his importance. In this regard, the main objective of this work is to evaluate Ibn Khaldun's thoughts about public finance in his book Mukaddime.

Keywords: Ibn Khaldun, Mukaddime, Public Finance

1.Giriş

18. yüzyılın son çeyreği ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan batılı toplumsal düşünürler, sosyoloji sözcüğünü ilk defa kullanan Comte, Spencer ve diğerleri, fizik ve kimya gibi doğal bilimlerle karşılaştırılabilecek bir insan bilimi kurmayı düşlemişlerdir. Bu bağlamda toplumsal sorunların pozitif bilimlerin yöntemleriyle geliştirilecek kuramlara dayanılarak çözümlenebileceğini ileri sürmüşlerdir. Sosyolojinin temellerini atan 18. yüzyılın Batılı düşünürleri bu görüşleri ileri sürerlerken üzerinde yoğunlaştıkları öznelğin, soyut insanın ya da bireyin, Batı Avrupa'nın deneyimlediği ekonomik, politik ve toplumsal dönüşümlerin ürünü olduğunu ve bu nedenle tarihsel, mekânsal, sınıfsal ve cinsel boyutlarda sınırlı özellikler taşıdığını gözden kaçırıp, evrensel bir söylem geliştirmişlerdir. Bu evrensel yaklaşımın sonucunda insanlık tarihini doğrusal bir evrim çizgisine indirgeyip, farklı kültürel oluşumların koşullarını Batı'nın mevcut koşullarına göre değerlendirmeyi gelenekleştirmişlerdir. Bu anlamda 18. yüzyıl, Batı'nın kendi tarihini dünya tarihi olarak görmeye başladığı bir yüzyıl olmuştur [Öncü: 1992, s.12].

İlk sosyolojik kuramlar bu bakış açısını hiç sorgulamadan modern toplum örgütlerinde kullanıldılar. Bunlar Saint-Simon, August Comte ve Adam Ferguson ile Adam Smith olarak sıralanabilirler. Bütün bunlar olurken bu söylemleri bundan yaklaşık beş yüz yıl önce söyleyen birinin varlığını Batı ancak 19. yüzyılda kavramaya başladı. O'nun adı İbn-i Haldun'du. O, toplumsal iş bölümünü A.Smith'den, emek-değer teorisini D.Ricardo'dan, nüfus teorisini Malthus'dan ve devletin ekonomi içindeki rolünü de J. Keynes'den önce ele almıştır. Marx'dan beş yüz yıl önce emeğin rolüne işaret etmiş, artı-değer kavramına yaklaşmış, Avrupalı tarihçilerden ve sosyologlardan dört yüz-beş yüz yıl önce tarihin bir söylentiler dizisi olmadığı, altta yatan nedenlere, iktisadi koşullara bakmak gerektiğini vurgulamış, Darwin'den beş yüz yıl önce maddenin cansızlıktan canlılığa doğru evrildiğine işaret etmiş, Machiavelli'den yüz, Montesquieu'den üç yüz yıl önce kapsamlı bir siyaset ve devlet kuramı geliştirmiş bir büyük bilim ve düşünce insanıdır.

Cemil Meriç Mukaddime için "Anasız Doğan Çocuk" tanımlamasını yaparken, Tunuslu filozofun Yunan düşüncesine hiçbir borcunun olmadığını, o dönemde Eflatun'un Devlet'inin Arapçaya çevrilmesine

* Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, altugmuratkoktas@nigde.edu.tr

** Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, aligokhangolcek@nigde.edu.tr

rağmen İbn-i Haldun'un ne Devlet'i ne de Aristo'nun Politika'sını okumadığına işaret ederek kendi özgünlüğünü ifade etmiştir. O'na göre İbn-i Haldun'un iki kaynağı vardır. İslam tarihçileri ve kucağında yaşadığı çevre [Meriç: 1974, s.146-147].

Bu çalışmada ünlü İslam düşünürü olarak bilinen ancak daha birçok alanda söz söylemiş, yaşadığı döneme aykırı ve dışarıdan bakan, tarihte birçok iktisadi ve sosyolojik terimden ilk kez bahsetmiş olan İbn-i Haldun'un kamu maliyesi üzerindeki düşünceleri irdelenecektir. Temel kaynak olarak kendisinin yazmış olduğu Mukaddime kullanılacaktır.

2. İbn-i Haldun'un Düşünce Yapısı

İbn-i Haldun tarih felsefesinin ve metafizik toplumbiliminin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Tarih alanında olayları anlatmak yerine olayların düşünülmesi gerektiği gibi dikkat çekici bir ilkeyi ilk olarak ileri sürer ve tarihsel olayların yerine tarihsel nedenleri ortaya koyarak tarih felsefesinin temellerini atar. İ.H. belirli bir iktisadi görüşe ve tarih anlayışına sahip olmakla dikkat çekiyor. İ.H. toplumsal dinamizmi açıklarken iktisadi ve politik nedenlerin ve sonuçların toplumun kendisinden doğduğunu, iktisadi ve politik süreçlerin izlenmesi ile temel eğilimlerin saptanabileceğini göstermiştir. İ.H. iktisadi olan ve olmayan toplumsal bilimleri kültür bilimi çerçevesi içinde senteze tabi tutmuştur. Bu yaklaşımıyla toplumsal bilimlerde pozitif görüşü ilk uygulayanlardandır. Bu bağlamda İ.H. kritik yordamla benimsediği ve gözlemleriyle edindiği verileri kullanarak gerçekliğe dayanan bir rasyonalizm geliştirmekte, tarihsel sürecin diyalektik ve deterministik bir gidişle oluştuğunu belirtmekte, bu tarihsel kavrayışı maddi temellere oturtmaktadır [Hassan: 1965, s.63]. Burada bahsedilen maddi temel de kendisinin yaptığı deney ve gözlemleridir. Cemil Meriç'in Ummandan Uygarlığa isimli çalışmasında belirttiği gibi İ.H.'un yorumlarında temel aldığı şey "kucağında yaşadığı toplumun içyapısıdır". Toplumsal olayları açıklamakta spekülatif olaylardan çok, yaşadığı ülkenin o dönemdeki olayları içinde olmak gibi bir üstünlüğü de vardır. Dolayısıyla İ.H. gözlemcisi olduğu ve yaşadığı olayların anlamını kavramış ilk düşünürdür [Ülken: 1946, s.149].

3.İbn-i Haldun'un Kamu Maliyesi İle İlgili Görüşleri

Batı dünyasında iktisat bilimi sistematik bir şekilde ancak 17. yüzyılda ve merkantilistlerce yoruma tabi tutulurken, mali alandaki bu gelişimi görebilmek için ancak ortaçağın ikinci yarısına yani 16. yüzyılın sonlarına kadar geriye gidilebilir. Oysa İslam dünyasında İ.H.'un 14. yüzyılda toplum ile mali ve iktisadi sistem arasındaki bağlantıyı kurmuş olduğunu görürüz. İ.H.'un mali konulardaki görüşleri, onun devletin ve sosyal hayatın bütün kurumlarını kapsayan kültür-biliminin bir bütünleyicisidir. Bu nedenle de, onun iktisadi ve mali analizlerine yalın anlamda iktisat ve maliye biliminden çok, iktisat ve maliye sosyolojisi denmektedir. Oysa sosyal değişim sürecini yansıtan ve sosyal değişimde etkin olan mali nedenleri inceleyen mali sosyoloji, batı dünyasında ancak 20. yüzyılın başlarında ele alınmıştır. Buna göre de devletin ve toplumun gelişiminde ve karşılıklı bağımlılığında kamu maliyesinin rolü incelenmiştir [Andıç ve Andıç: 1998, s.25-26].

Öte yandan İ.H. mali sistemi, eserinin bütününe yayılı olarak, uygarlıklar ve devletler için geliştirdiği tavırlar nazariyesinin bütünleyici bir parçası olarak yorumlamıştır. Sivil toplumun oluşması ve gelişmesi aşamaları çerçevesinde, kamu maliyesinin harcamalar ve gelirler ve özellikle vergilerle ilgili yönlerini incelemiştir. Tabi ki, burada kamu maliyesinin, askerlik ve ulaştırma-haberleşmeyle birlikte toplum için gerekli hizmetlerin oluşturduğu sacayağının vazgeçilmez bir parçası olduğu açıktır. İ.H.'ya göre "devletin maliye işleri... devletin en önemli dayanağı, belki de temel ve köşelerinin üçüncüsüdür" [Haldun: 1977b, s.66].

İ.H. nüfus yoğunluğu ile fiyat arasında bir paralellik kurmuştur. Ona göre, "şehir merkezlerinde yiyecek maddeleri ve diğer hayati maddeler ucuz, buna karşılık meyva ve refah standartlarının gerektirdiği mallar ise pahalıdır. Aksine nüfusu gittikçe azalan ve modern olma niteliğini kaybeden küçük şehir ve kasaba gibi yerleşme merkezlerinde ise yiyecek ve zaruri maddeler daha pahalı, ikinci derece ihtiyaç maddeleri ise daha ucuzdur. Çünkü birincil nitelikte zaruri maddeleri bütün şehir ahalisi ve şehrin etrafında olanların çoğu elde etmeye çalışır ve böylece giderek bu maddeler kendi ve ailelerinin ihtiyacından çok artar, o şehir ahalisinden birçoklarını geçindirmeye yetecek seviyede olur. Bunun bir sonucu olarak bu zaruri maddeler ucuzlar" [Haldun: 1977b, s.275-276].

İkincil nitelikte olan mallar, herkes tarafından tüketilmediği için daha az üretilmektedir ve bu nedenle az olduğu için fiyatların da yükselmesine neden olurlar. "Az olan bu maddeleri elde etmeye çalışanlar çoğalır, bolluk ve refah içinde yaşayanlar bu maddeleri elde etmek için son derece yüksek fiyatlar verirler" [Haldun: 1977b, s.275-276].

Buna karşılık az nüfuslu bölgelerde iş olanakları daha kısıtlı ve kazanç da az olduğu için yiyecek maddeleri az ve pahalı olur. Hatta yiyecek maddesi bulamayacağından korkanlar, “*elde ettikleri mahsulleri saklar... biriktirirler... bu maddeleri bulmak zorlaşır, temin etmek isteyenler, ancak yüksek fiyatlarla satın alabilirler*” [Haldun: 1977b, s.277]. İkincil nitelikteki maddeler ise, kazanç ve nüfus az olduğu için, pek fazla aranmaz, dolayısıyla ucuz olurlar. Yani, her farklı düzeyde yerleşme merkezi için şu genel kural geçerlidir; eğer bir mal nadir ise ve talep ediliyorsa, fiyatı da yüksektir, bir mal bol miktarda üretiliyorsa fiyatı düşüktür.

Nüfusun fiyatlarla ilişkisi açısından, vergi ve resimlerin sadece şehirlerde satılan mallara yansıdığı, dolayısıyla köy ve kasabalara kıyasla fiyatların daha yüksek olduğu da saptanmıştır. Çünkü “*pazarlarda satılan nesnelere hükümet tarafından vergiler koyulur, ağır vergiler, fiyatların yükselmesinde amil olur... köy ve sahrada bu kabilden olan vergiler yoktur veyahut az ve cüz'i bir nispettedir*” [Haldun: 1977b, s.278].

Öte yandan, İ.H.'a göre arz ve talebi oluşturan unsurlar ne olursa olsun, arz ve talep arasında birbirini etkileme süreci söz konusudur. Yani, her talep kendi arzını yaratır ve bu arz da bir talebin ortaya çıkmasına yol açar. İ.H.'un, talebin arz yaratması yanında, özellikle her arzın kendi talebini yaratacağını belirtmesi J. B. Say'ın *mahreçler kanununu* hatırlatmaktadır.

İ.H. fiyatın daha çok talep tarafından belirlendiğini vurgularken, aşırı bolluğun ve fiyat düşüklüğünün de zararlı olduğunu belirtir, öte yandan, ona göre, aşırı pahalılık da zararlıdır. “*Eğer herhangi bir nesne veya madde ucuz olursa, fiyatların yükselmesini bekleyen tacir, bu mal ve eşyasını satışa çıkarmaz fakat ucuzluk müddetinin uzamasından dolayı kardan mahrum olur... ticareti bırakırlar, neticede sermayeleri eksilmeye başlar... Ucuzluk sürüp giderse... kazançlarını kaybederler... sermayelerini sarf etmeye başlarlar... yoksulluk içinde kalırlar. Bunun sonucu olarak... diğer meslek sahiplerinin ekonomik halleri bozulur*” [Haldun: 1977b, s.278]. Bu bağlamda hem aşırı fiyat düşüklüğü hem de fiyatların karşılıklı bağımlılığı söz konusudur. Öyleyse, fiyatlar düşmeye başlayınca bundan öncelikle çiftçinin, onun arkasından zirai maddeler işleyen sanayi şubelerinin ve nihayet vergi hasılasının azalmasıyla devlet hazinesinin azalacağını ilk kavrayanlardan biri İ.H. olmuştur, denilebilir.

Paranın iktisadi faaliyete olan etkisi, onun azlığının ekonominin yavaşlamasına yol açacağı şeklinde belirtilmiştir. İ.H.'a göre para, “*ülke ekonomisinde yaratılır ve yine ona gitmelidir. Bu anlamda, para yönetenlerle yönetilenler arasında gider-gelir. Eğer yöneticiler parayı kendileri için elde tutarlarsa, bu yönetilenler için bir kayıp demektir*” [Haldun: 1977b, s.322]. Çünkü hem yönetilenlerin hem de ülkenin gelirinin düşmesi, en azından yeteri kadar gelirin yaratılmaması söz konusudur. Aksi durum tacirler için de söz konusudur, yani onlar da sermaye veya varlıklarının atıl kalmasını genellikle istemezler yoksa sonuç aynı olacaktır.

İ.H.'a göre bir ülkede devlet en büyük pazardır. Devlet bir taraftan yol inşaatı, hamam, cami, hastane, okul, anıt ve bilimsel kuruluşlarla ilgili hizmetleri yapmasıyla, öbür taraftan da gelir ve harcamalarıyla ekonomiyi ve toplumsal yapıyı etkiler. Bu bağintıyı İ.H. şöyle kurmuştur: “*devlet askerle korunur, asker para ile beslenir, mal haraç ile elde edilir, haraç memleketin memurluğu ile temin olunur, memleketin memurluğu ise adalet iledir*” [Haldun: 1977a, s.376]. Diğer yandan İ.H.'a göre devletin, daha somut haliyle yöneticilerin iktisadi faaliyetlere bizzat katılmaları, ülke halkına ve bütünüyle iktisadi sürece olumsuz etkiler yapar. Ona göre, iktisadi süreçte serbest rekabetin varlığı esas ve iktisadi faaliyetleri tekel halinde yürütmek ise zararlıdır ve bunun geçici olması arzulanır. Onun görüşüyle, hükümdarın ve yöneticilerin ticaretle meşgul olması tebaa için zararlıdır, çünkü bu zulüm yapılmasına yol açacaktır, bu da sosyal hayatın ve uygarlığın çöküşünü hazırlayacaktır.

İ.H.'un bu konudaki görüşlerini yine kendi eserinden izlemek daha güvenilir olacaktır: Onun “*hükümdar ve devletin ticaretle meşgul olmasının tebaası için zararlı olduğu*” görüşüne ilişkin ilk dayanağı şudur: “*Alışverişte kar, sermaye nispetinde olduğu ve devlet ricalinin elinde de büyük servetler bulunduğu için, sermayeleri az olan tüccarları zor duruma sokarlar*” [Haldun: 1977b, s.63]. “*Oysa tebaanın sermayeleri ve servetleri az çok birbirine denk veya yakın seviyededir. Hâlbuki büyük serveti olan hükümdarın ticarete başlaması ile tebaa kendi ihtiyaçlarını sağlayamayacaktır. Hükümdarın satılmak üzere... getirilen mahsul ve ticaret mallarını istedikleri gibi fiyat biçerek satın alması vakti gelince de idarelerinde olan tebaalarına istedikleri gibi yüksek fiyatlarla satması halinde iktisadi faaliyeti bozucu etki apaçıktır*” [Haldun: 1977b, s.67]. “*Sultanın veya hükümdarın bu malları zorla satın alınması ve satması durumu daha da kökleştirecektir. Çünkü tacirler sermayelerini devlet ve ricali tarafından kendilerine satılan mal ve eşyaya yatırmış oldukları ve başka da sermayeleri bulunmadığı için bu eşya, sermayelerinin karşılığı olarak ellerinde kalır, ellerinde alışveriş edecek paraları bulunmadığı için, alışveriş edemeyecek*

ve ailelerini geçindiremeyeceklerdir” [Haldun: 1977b, s.64-65]. Bu ise devletin tebaasından vergi almasını zorlaştıracak ve gelirini azaltacaktır. Hele, hükümdarın ticaretini yaptığı mal ve eşyadan vergi ve harç alınmıyorsa, onun elde ettiği kar daha da büyük olacaktır.

Piyasada faaliyet gösteren tebaaya ilaveten devletin de ticari faaliyet göstermesi ve bunun daha çok hükümdar lehine sonuçlar vermesi, talep ve arz; şartlarında da bir sapma yaratacak ve mal ve hizmetlerde suni fiyat artışlarına neden olacaktır. Oysa İ.H. hükümdarın iktisadi faaliyetlerden yalnız gelir elde etme amacını gütmemesi ve hatta bu faaliyetlere karışmaması ve kendini sadece tebaasının refahını düşünmekle yükümlü hissetmesini öngörmüştür. Aksi halde, iktisadi faaliyetlere müdahalesi veya girişi “*yurdu imar edenlere bir tecavüz teşkil eder, tebaasının iş ve hareketinin durması ile devletin düzeni ve işi bozulur ve yurdun bayındırlığı azalır, çünkü tebaa çalışmaz,, tacir alışverişi, ekinci çiftçiliğini bırakırsa,...geçinmenin düzen ve durumu bozulur*” [Haldun: 1977b, s.66].

Hükümdarın veya devletin iktisadi faaliyetlere ilişkin temel politikasının sınırları yine İ.H. tarafından belirtilmiştir. Buna göre, yetkililer, egemenliğindeki kişi ve malları korumalı ve suistimal etmemeli, ılımlı vergiler alınmalı ve ticaret vergi dışı tutulmalı, ticaret ve üretime serbestlik tanınmalıdır. Ayrıca, toprakların az sayıdaki kişilerin elinde toplanması yasaklanmalı, kölelik kaldırılmalıdır.

Öyleyse, İ.H.’un özel girişimciliği temel aldığı ve günümüz deyimıyla modern kapitalizme karşı çıktığı söylenebilir. Onun sosyalist bir teorinin temelini atan kişi olduğunu varsayan bir görüşe göre ise, işte bu noktada İ.H. sosyalistlerden ayrılmaktadır ve ona göre meşru yollardan edinilen mülk ve servete devletçe el uzatılmamalıdır [Hançerlioğlu: 1967, s.108].

İ.H. devletin biri asabiyyet, diğeri para olmak üzere dayandığı iki temelden para deyimini genel olarak devlet geliri için kullanmaktadır: “Devlet korunması ve yaşayabilmesi için asker ve paraya muhtaçtır” [Haldun: 1977b, s.623]. “*Devlet gelirleri ise nüfusun, üretimin ve bayındırlığın artmasına paralel bir gelişme gösterir. Çünkü nüfusun ve üretimin artışıyla halk para ve servet kazanacak, pazarlarda alışveriş çoğalacak ve bunun sonucunda devlet geliri o oranda fazlalaşacaktır. Başlangıçta devletin ilk kuruluş çağında, elde edilen ganimet, para ve mallar, devletin kuruluşu için çalışanlar arasında paylaştırılır. Bu dönemde devlet tebaaya şefkatlidir ve masraflarında tutumludur. Fakat hükümdar kudret kazandıkça, tebaasını hükmü altına alır ve ganimet ve vergilerden el çektirir, bu paralar birikir ve hükümdarın hazinesine dolar. Fakat devlet büyüdükçe ve refah ve bolluk dolayısıyla gelirler arttıkça, masraflar ve israflar da artar. Devlet zayıfladıkça maliye ve vergi memurları büyük servet edinirler, bu da devlet gelirlerinin başka kanallara yönelmesi ve azalması demektir*” [Haldun: 1977b, s.68-70]. “*Gerçekte, devletin ömrünün orta dönemlerinde elde ettiği normal vergiler haraç ve baş vergisi iken; ihtiyaçlama ve çökme döneminde devletin artık satılan her yiyecek maddesinden ve maldan vergi aldığı görülür. Bu ise devlet idaresini ve ülkenin bayındırlığını alt-üst eder*” [Haldun: 1977b, s.85].

Devletin ömrünün farklı dönemlerinde “*belli ve maruf kanun ve kaidelere göre, tebaanın malından kuvvetle mecburi surette...alınan mal ve paralar, her çeşit vergi, ödenek, öşür (mahsullerin onda biri), kafa vergisi (cizye), gümrük ve pazarlarda satılan mal ve eşyadan alınan bağlar*” [Haldun: 1977b, s.325] devlet gelirlerini oluştururlar. Burada İ.H. günümüzde verginin çağdaş tanımına yakın bir ifade ile yani vergilerin, belli ve maruf kanun ve kaidelere göre, tebaanın malından kuvvetle mecburi surette alınan mal ve paralar olduğunu belirtmektedir.

Devlet gelirlerini oluşturan yukarıdaki unsurlar arasında en önemli yeri yine vergiler alır. Çünkü devletin yapacağı parasal ödemelerin temel kaynağı, tebaasından aldığı vergilerdir. Bu vergilerin başlıcaları haraç, baş vergisi ve sadakadır. Şer’i nitelikteki bu vergiler, dini yönetimin mali sisteme büyük etkisini göstermektedir. İ.H.’un da belirttiği gibi, “*şer’i vergilerin hem türleri hem de miktarları bellidir ve bu tür ve miktarlardan fazlası alınamaz*” [Haldun: 1977b, s.58].

İ.H.’un bütün eserine hakim olan yorumun uzantısıyla burada da karşılaşırız: “*Vergi gelirleri devletin yaşamına paralel bir gelişim gösterir. Kuruluş yıllarında tebaadan alınan vergiler az, fakat bu vergilerden elde edilen mal ve para çoktur. Bunun aksine devletin yıkılma çağında bu vergilerden elde edilen mal ve para azdır*” [Haldun: 1977b, s.58]. Bu süreç şöyle açıklanabilir: Devlet kuruluş döneminden gelişme dönemine geçtikçe şehirleşme ve bayındırlık artacak, lüks yaşam sürdürülecek ihtiyaçlar çoğalacaktır. İhtiyaçları karşılamak için de yeni ve ağır vergiler salınacak, hatta devlet yıkılmaya yüz tutunca giderek pazara gelen her mal ve nesneden vergi alınacaktır. Bu durumda tebaa vergilerin ağırlığını duyacak, fakat zamanla buna alışacak ve vergiler giderek ilave bir yük niteliğinde olacaktır. “*Çünkü vergiler derece derece ve yavaş yavaş arttığı için tebaa da, bunları toplayan da, açık olarak artış nispetini bilmez*” [Haldun: 1977b, s.58]. “*Artık tebaa kazancı ile ödediği vergileri kıyaslama noktasına gelir ve*

çalışmasından istifadesi az olduğu için işten el çeker" [Haldun: 1977b, s.60]. Bunun sonucu, üretimin azlığı oranında devletin vergi gelirlerinin azalmasıdır. Burada, emek geliri üzerine koyulan, verginin ikame etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu etkiye göre de kişi kazanmaktan ümidini kesmekte ve daha fazla kazanıp daha fazla vergi ödeyeceğine boş durmayı (aylaklığı) tercih etmektedir. Oysa vergilerin miktarı ve yükü az olursa, tebaa daha fazla çalışarak para ve servet kazanacak ve vergi nedeniyle kaybettiği gelirini telafi edecektir yani verginin gelir etkisi ortaya çıkacaktır [Falay: 1978, s.54]. Ayrıca düşük oranlı vergilerin hem teşebbüslerin büyüklüğünü hem de sayısını artıracığı bunun bir anlamda teşvik olacağı da açıktır [Andıç ve Andıç: 1998, s.35-36]. Bu durum kamu maliyesinde esas olarak Laffer Eğrisi olarak bilinen durumu akıllara getirmektedir. Bu bağlamda İ. H., A. Laffer'den çok önce, vergi hasılat ile vergi oranları arasındaki ilişkiyi inceleyerek, modern vergi teorisine ilişkin kavramları ileri sürmüştür. Nitekim bu yönüyle söz konusu olgu, literatürde yer alan bazı kaynaklarda Haldun Laffer eğrisi olarak da anılmaktadır.

Devletin harcamalarını karşılamak üzere vergileri artırmasının da bir sınırının olması gerekir. Çünkü aşırı vergi oranı veya yükü piyasa faaliyetini aksatacak ve müteşebbislerin karlı girişimlerde bulunmasını mümkün kılacak bir sermaye payı bırakmayacaktır. Bu da, vergi ödendikten sonra müteşebbisin elinde çok az bir gelirin kalması ve kendi giderlerini karşılayamaması demektir. Devletin, iktisadi faaliyetin azalmasını daha önemlisi vergi gelirinin düşmesini gidermek için yeni vergiler koyması faydasızdır. Çünkü zaten üretim maliyetleri yüksek, vergiler ağır ve elde edilecek karlar düşüktür. Sonuç, iktisadi teşvikin tamamıyla ortadan kalkması, uygarlığın giderek çökmesidir [Andıç ve Andıç: 1998, s.35-36]. Her ne kadar, devletin çöküşüne, sadece bu tutum temel neden teşkil etmezse de, tarihsel dönemin sonu veya vakti ve zamanı gelince monarşi kendiliğinden yıkılacaktır. Ne var ki uygarlığın devamı, üreticilere mümkün oldukça az vergi yüklemekle, üreticilerin üretimden elde edecekleri mal ve gelirlere ilişkin bir güven duymalarıyla ve üretimlerini arttırma umudu içinde olmalarıyla mümkündür [Haldun: 1977b, s.60].

İ.H. devlet gelirleriyle ve özellikle vergilerle ilgili bu amaca varmada da bazı kurallara uyulması gereğini hatırlatmıştır. Abdullah bin Tahir'e yazdığı bir mektuptan alıntı olan genel kural şudur: *"Topladığın malları müstahaklar arasında doğruluk ve eşitlikle böl, şerefinden dolayı şeref sahibine ve zenginliğinden dolayı zengine ayrı muamelede bulunma, hizmetinde bulunanları vergi ödemekten muaf tutma, kudret ve takatleri dışında ödenekler ödemeğe kimseyi zorlama, adalet haricinde tekliflerde bulunma..."* [Haldun: 1977b, s.60].

Burada vergilemenin dürüstlük, adalet, eşitlik, genellik ve ödeme iktidarı gibi temel kuralları ile karşı karşıyayız. Yani, vergi bütün mükellefler arasında, dürüst ve adilce ve eşitlik kurallarına göre, hiç kimseyi asil ve zengin olduğu veya yöneticiye yakınlığı nedeniyle vergi dışı bırakmadan ve en önemlisi herkesin ödeme gücünü aşmayacak şekilde alınmalıdır. Buradan İ.H.'un vergileme konusunda da günümüz söylemine yakın bir söylemde bulunduğu açıkça görülmektedir.

4.Değerlendirme ve Sonuç

İbn-i Haldun, yaşamış olduğu dönem ile ilgili yaptığı gözlemler ve içinde bulunduğu toplumların iç dinamiklerini inceleyerek, bu incelemelerini çeşitli yayınlara dile getirmiştir. Yaşadığı dönemde kendisinden önce etkilenebileceği kimse olmaması ve ayrıca söylediklerinin o döneme kadar kimse tarafından dile getirilmemesi yanında Avrupa'da da ancak 19. yüzyıl başlarında bu söylemlerin geliştiğini düşünecek olursak kendisinin özgün bir filozof ve bilim adamı olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Haldun, esas itibarıyla ne iktisatçı, ne de maliyecidir. Kendisi içinde bulunduğu "toplum"u, tarihsel bir kronoloji ile değil, sebep-sonuç mantığı içerisinde analiz etmiş ve olayların meydana gelmesinden çok nasıl meydana geldiğini incelemiş ve bu bağlamda çeşitli söylemler geliştirmiştir. Bu söylemler neticesinde hem iktisadi, hem tarihsel hem de toplumsal bilim dallarına değinmiş ve oluşturduğu metodoloji ile yeni bir bilim inşa ettiğini ortaya koymuştur.

İ.H.'un en çok dikkat çeken yanı ise, söylediği birçok kavramın kendisinden 4-5 yüzyıl sonra ancak söylenebildiği ve bu anlamda kendi zamanında bunu nasıl başarabildiğinin kavranamamış olmasıdır. Birçok bilim adamının çağdaş bilim anlayışında dile getirdiği kavramlar, kendilerinden yüzyıllarca yıl önce söylenmiştir.

Vergi ve maliye üzerine ortaya attığı görüşleri ise, günümüz modern toplumlarının vergileme ve mali yaklaşımlarına yakın söylemler olup; bu anlamda modern vergi ilkelerini dile getirmiş ve aşırı vergilemenin topluma etkilerini açıkça değinmiştir. Toplumların doğuş ve yıkılış dönemlerindeki farklı vergileme anlayışlarına değinerek, etkileri üzerinde durmuştur.

Buradan hareketle İbn-i Haldun'un günümüzde uygulanabilir vergi teorisi ortaya koysa bu nasıl olurdu diye bir soru sorup bunu cevaplamaya çalışırsak vereceğimiz cevap şu şekilde olurdu: İ.H., her

şeyden önce vergilemenin; dürüstlük, eşitlik, genellik ve ödeme iktidarı gibi temel vergileme ilkelerinden bahsetmiş olup bu ilkelerin mutlaka vergi teorisinde olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca hükümdara yakın kişiler ile zenginlere bu özelliklerinden dolayı vergilemede ayrımcılık yapılmaması gerektiğini belirterek modern anlamda adil bir verginin özelliğini vurgulamaktadır. Vergi oranlarının ise, gereğinden fazla olmaması yani aşırı vergileme sonucu insanların servet ve sermaye kayıplarının onları üretimden vazgeçirmemesi gerektiği, bu nedenle devlet gelirlerinin de azalacağını belirtmiştir. Bu bağlamda modern vergi, mümkün olduğunca asgari oranda tutulmalı, tabana yayılmalı, insanlar üzerindeki olumsuz etkilerden olabildiğince uzak olmalıdır. Sonuç olarak Haldun büyük bir filozof ve düşünür olmakla birlikte, bütün bu söylemlerini 14. yüzyılda söyleyerek ileri görüşlülüğünü de kanıtlamış bir bilim insanıdır.

KAYNAKÇA

- Andıç, M.Fuat ve Andıç, Süphan (1998); "Mali Sosyolojiye İlişkin Bir İnceleme", *T.C. Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:10*, Prof. Dr. Salih Şanver'e Armağan, İstanbul.
- Falay, Nihat (1978) *İbni Haldun'un İktisadi Görüşleri*, İstanbul: Güryay.
- Hançerlioğlu, Orhan (1967); *Felsefe Sözlüğü*, I.Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Haldun, İbni(1977a); *Mukaddime I*, (Çev: Turan Dursun), I. Baskı, Onur Yayınları, Ankara.
- Haldun, İbni(1977b); *Mukaddime II*, (Çev: Turan Dursun), I. Baskı, Onur Yayınları, Ankara.
- Hassan, Ümit(1998); *Ibn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, 2.Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- İlgen, Abdulkadir(2005); "İbni Haldun'un Kamu Ekonomisi, Maliyesi ve Vergi Dünyasına İlişkin Görüş ve Analizleri", *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı:281.
- Meriç, Cemil(2012); *Umrandan Uygarlığa*, 19.Basım, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Öncü, Ahmet(1992); *Sosyoloji Ya Da Tarih (İbn-i Haldun ve Mukaddime Üzerine Bir Deneme)*, Öteki yayınları, Ankara.
- Ülken, Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri(1940); *İbn Haldun*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.